

TOMASZ NOWICKI
Lublin

OBSZAR UPRAWNY
NALEŻĄCY DO SZLACHTY POWIATU BYDGOSKIEGO
NA PODSTAWIE REGESTRU POBOROWEGO Z 1583 R.

Ciekawym źródłem do badań nad szlachtą polską są rejestry poborowe. Przede wszystkim dostarczają one informacji o systemie gospodarczym i wielkości areału uprawnego należącego do szlachty. Jednym z takich regestrów jest przechowywany obecnie w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie registr podatków zebranych w województwie inowrocławskim w 1583 r. Stanowi on podstawę niniejszego artykułu¹.

Ówczesne województwo inowrocławskie składało się z dwóch powiatów: inowrocławskiego i bydgoskiego. Interesowała nas zatem ta szlachta, która w tym drugim powiecie posiadała dobra ziemskie dziedziczne odnotowane w rejestrze z 1583 r. Pomocniczo sięgaliśmy również do regestrów wcześniejszych z lat 1563², 1573³ i 1581⁴.

Badając obszar uprawny interesującej nas szlachty, należy wyjaśnić dane zawarte w rejestrach poborowych. Poborcy ujmowali przede wszystkim łąny osiadłe, to znaczy należące do szlachty, ale uprawiane przez kmiecia przypi-

---

¹ Regestrum Exactionis publicae Anni Domini Millesimi Quingentesimi Octuagesimi Tertij: per me Simonem Żegockij Exactorem Pallatinatus Juniwladislaviensis fideliter conscriptum. ASK (Archiwum Skarbu Koronnego) dz. I, Księgi poborowe, sygn. 50 (dalej: Registr 1583).

² Regestrum Palatinatus Juniwladislaviensis 1563. ASK, dz. I, sygn. 92.

³ Regestra Contribucionum publicarum primum in Convocatione qurti Varhaviensis sub interregno A.D.1573 [...] per Nicolaus Rozinski [...] fideliter collecta et conscripta. ASK, dz. I, sygn. 92.

⁴ Regestrum Exactionis publicae A.D. Millesimi Quingentesimi Octuagesimi Primi per me Simonem Żegocki Exactorem Pallatinatus Juniwladislaviensis fideliter conscripta. ASK, dz. I, Księgi poborowe, sygn. 50 (dalej: Registr 1581).

sanego do określonego obszaru. Podatek za taki typ łąnu wynosił w 1583 r. 30 groszy (we wcześniejszych rejestrach 20 groszy za jeden łąn). Poza tym często biedniejsza szlachta nie posiadała kmieci i pole obrabiała sama. Źródło mówi wówczas o łąnach *propria cultura* lub *praedialibus*. Opłata podatkowa wynosiła za taki łąn 15 groszy (wcześniej 12 groszy). Czasem też registr poborowy wspomina o łąnach opuszczonych (opłata 10 groszowa) czy łąnach spalonych, zwolnionych od podatku. Należy tu zaznaczyć, że źródło pomijało informacje o łąnach folwarcznych stanowiących osobiste gospodarstwo właściciela obrabiane przez odpracowujących pańszczyznę kmieci i pracujących tu stale zagrodników. Często nawet brakuje informacji o folwarku, a jedynie mamy wiadomość o zagrodnikach (od których szlachta płaciła podatek wielkości 4 groszy). Hipotetycznie można wówczas przyjąć, że istniał tam folwark. Kwestie te, to jednak osobny problem, który zostanie zasygnalizowany w naszym artykule.

Według wykazu rejestru poborowego z 1583 r. w powiecie bydgoskim było 611 łąnów kmiecych, 10,5 łąna opuszczonego i 39 łąnów bezkmiecych⁵. Jednak analizując źródło zauważamy znaczną dysproporcję w liczbie łąnów. Po podliczeniu bowiem wszystkich odnotowanych w powiecie bydgoskim łąnów kmiecych otrzymaliśmy liczbę mniejszą, niż wynikałoby to z wspomnianego wyżej wykazu. Różnica ta jest dość wyraźna i wynosi około 30 łąnów. Przyczyną mogło być złe podliczenie przez poborcę ilości łąnów kmiecych, ale może to też być rezultat pominięcia w źródle jakiejś osady, którą podliczający dołączył jednak do sumy łąnów kmiecych w interesującym nas powiecie. Przeczyłaby zaś temu zgodność w wypadku łąnów bezkmiecych i zbliżona liczba łąnów pustych. Dochodzą jeszcze nieopodatkowane spalone łąny w Żołędowie⁶ i w Sitnie⁷, pominięte w końcowym podliczeniu w źródle.

Jeszcze inną liczbę łąnów uzyskaliśmy, biorąc pod uwagę tylko te, dla których udało się ustalić imiennie ich właściciela. Ponadto uzupełnialiśmy te dane korzystając z wcześniejszych rejestrów. Głównym jednak powodem dysproporcji między wspomnianymi wcześniej liczbami, a branyymi przez nas pod uwagę, było notowanie przez registr łąnów należących do króla bądź Kościoła, jako kmiecych⁸. Według naszych ustaleń szlachta dziedzicząca

---

⁵ Registr 1583, s. 620.

⁶ Registr 1583, s. 605.

⁷ Registr 1583, s. 606.

⁸ Spotykamy chociażby w analizowanym źródle informacje o areale uprawnym we wsi Nowa Wieś należącej do króla (Registr 1583, s. 601), czy też o całym kluczu wsi będących własnością cystersów z Koronowa (Registr 1583, s. 602-603).

w powiecie bydgoskim w latach osiemdziesiątych XVI w. posiadała około 379 łanów kmiecych. Zaznaczmy jednak, że jest to z pewnością liczba niepełna. Dla niektórych bowiem osad nie ustaliliśmy właściciela, a zatem nie ujmowaliśmy ich w ogólnym zestawieniu. Liczba ta może być uściślona poprzez szersze badania tego problemu. Wykracza to jednak poza ramy niniejszego artykułu.

W przypadku łanów bezkmiących możemy stwierdzić, że generalnie nie odnotowaliśmy drastycznych różnic między danymi uzyskanymi przez nas, a podliczonymi przez poborcę. Wprawdzie do szlachty, którą znamy z nazwiska, należało tylko 38,5 łana, ale wiemy, iż 0,5 łana bezkmiącego było we wsi Przyłęki w parafii Bydgoszcz⁹. Źródło nie podało właściciela tej osady, a zatem pomijamy tę miejscowość w naszych rozważaniach. Podobnie rzecz się ma w przypadku notowanych łanów opuszczonych. Tu po podliczeniu otrzymaliśmy 10 łanów pustych (w zestawieniu źródłowym było 10,5). Ponadto w powiecie bydgoskim były jeszcze w 1583 r. 3 łany spalone, o czym wspominaliśmy już wcześniej. W obu tych wypadkach źródło podaje ich szlacheckich właścicieli, a zatem wliczyliśmy je do ogółu stanu posiadania szlachty w interesującym nas powiecie.

Omówione wyżej liczby przedstawia tabela 1.

Tab. 1. Rodzaje łanów odnotowanych w rejestrze z 1583 r.
wg sposobu obliczenia danych

Podstawa obliczenia	Liczba łanów				
	kmiecych	bezkmiących	pustych	innych	razem
wg wykazu w źródle	611,0*	39,0	10,5	–	660,5
po dodaniu danych z rejestru	581,0*	39,0	10,0	3,0	633,0
po dodaniu łanów należących do znanej szlachty	379,5	38,5	10,0	3,0	431,0

* – w liczbie tej zawarte są również łany nie należące do szlachty (zob. s. 3, przyp. 8).

⁹ Regestr 1583, s. 601.

Przejdźmy teraz do szczegółowego omówienia liczby i typów łąnów należących do poszczególnych rodów i reprezentujących ich właścicieli ziemskich.

Na terenie powiatu bydgoskiego spotkaliśmy w 1583 r. 58 rodzin posiadających tu dobra dziedziczne. Majątki te znajdowały się w 62 osadach. Jak to było już wyżej zaznaczone, do szlachty tej, w przeważającej części kmiecej, należało łącznie 431 łąnów. Ponad 65% rodzin było posesorami tylko łąnów osiadłych. Jedynie 28% tych rodzin to właściciele ziemscy nie posiadający w swych dobrach kmieci. Cztery rodziny miały przedstawicieli, którzy posiadali i łąny kmieci i bezkmieci. Podobne wyniki dało obliczenie odsetek od liczby przedstawicieli należących do określonej kategorii szlachty. Zestawienie to będzie ciekawsze, kiedy okaże się, że wśród ogólnej liczby branych przez nas pod uwagę łąnów, tylko 7% stanowiły bezkmieci. Wynika z tego, że dobra szlachty uprawiającej swe pola samodzielnie były znacznie mniejsze niż posesorów mających ziemię kmiecią.

Tab. 2. Szlachta kmieca, bezkmieca i mieszana – liczba i odsetek rodzin, ich przedstawicieli i łąnów do niej należących wg rejestru z 1583 r.

Szlachta	Liczba			%		
	rodzin	właścicieli	łąnów	rodzin	właścicieli	łąnów
kmieca	37	48	383,5	63,8	56,5	89,0
bezkmieca	17	29	30,0	29,3	34,1	7,0
mieszana	4	8	17,5	6,9	9,4	4,0
Ogółem	58	85	431,0	100,0	100,0	100,0

Powyższa tabela obrazuje jeszcze jedną istotną prawidłowość. Otóż liczba łąnów przypadających zarówno na jedną rodzinę, jak i na jednego przedstawiciela, jest znacznie wyższa wśród szlachty posiadającej łąny osiadłe. Jakby ogniwo pośrednie stanowią tu te rodziny szlacheckie, których przedstawiciele posiadali i łąny kmieci, i bezkmieci. Wyniki tych porównań obrazuje tabela 3.

Tab. 3. Liczba łąnów przypadających na jedną rodzinę i jednego przedstawiciela wśród szlachty kmiecej, bezkmiecej i mieszanej w powiecie bydgoskim

Szlachta	Liczba łąnów	
	na 1 rodzinę	na 1 właściciela
kmieca	10,4	8,0
bezkmieca	1,8	1,0
mieszana	4,4	2,2
Ogółem	7,4	5,1

Porównując te dane z podobnymi dotyczącymi sąsiedniego powiatu świeckiego, ale znajdującego się już w Prusach Królewskich, zauważamy znaczne dysproporcje na korzyść szlachty dziedziczącej w powiecie świeckim. Na tamtym terenie wśród szlachty kmiecej na jednego przedstawiciela przypadało około 14 łąnów, a więc o sześć więcej niż w powiecie bydgoskim. W podobnej skali zaznaczyła się różnica wśród posesorów łąnów bezkmiecych. W Świeckim posiadali oni średnio 7 łąnów, (przypomnijmy, że w analizowanym powiecie tylko 1 łąn). Także gdyby brać pod uwagę średnią przypadającą na jedną rodzinę, wówczas te z południowej części województwa pomorskiego posiadałyby niemal 18 łąnów, gdy szlachta bydgoska tylko 7,4 łąna¹⁰. Powiat świecki różni się zatem wyraźnie od leżącego już na Kujawach powiatu bydgoskiego. Można zatem domniemywać, że właściciele w okolicach Świecia nad Wisłą byli bogatsi niż ci, którzy dziedziczyli na terenie nas interesującym. Ciekawsze byłoby zapewne zestawienie dotyczące całego województwa inowrocławskiego i pomorskiego. Dopiero wówczas można by wyciągać szersze wnioski i porównywać szlachtę z różnych, choć sąsiadujących obszarów Korony.

Szczegółowe zestawienie rodów szlacheckich posiadających areal uprawny w powiecie bydgoskim obrazuje tabela umieszczona na końcu tego artykułu.

Osobny problem stanowi zagadnienie dotyczące folwarków. Rejestry bowiem bardzo rzadko informowały o wielkości majątku folwarcznego. Czasami nawet pomijały w ogóle wiadomości o istnieniu folwarku¹¹. W rejestrach

¹⁰ Wszelkie obliczenia dotyczące powiatu świeckiego sporządziliśmy na podstawie wydanego rejestru poborowego województwa pomorskiego z 1570 r. zamieszczonego w *Polska pod względem geograficzno-statystycznym*, t. XII – *Prusy Królewskie* (w: *Źródła dziejowe*, t. XXIII, Warszawa 1911, s. 179-198). Pomocniczo korzystaliśmy też z wykazów znajdujących się na końcu artykułu M. Biskupa i A. Tomczaka, *Mapy województwa pomorskiego w drugiej połowie XVI wieku* („Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 58(1953), z. 1, s. 106-109).

¹¹ O problemach związanych z tym zagadnieniem i sposobach obliczania wielkości folwar-

tutaj analizowanych nie znaleźliśmy żadnej wzmianki o wielkości folwarku szlacheckiego. Same informacje o predium w powiecie bydgoskim w rejestrze z 1583 r. odnosiły się bezpośrednio tylko do jednej osady. Mianowicie we wsi królewskiej Bartodzieje w parafii Bydgoszcz część należała do Witosławskiego, Staręskiego i Kaczyńskiego, którzy nie płacili podatku, bo *pro praedijis colluntur*¹². Trudno tu jednak nie podejrzewać, że była to tylko dzierżawa królewska. Niemniej wydaje się pewne, że w powiecie bydgoskim szlachta posiadała więcej łąnów folwarcznych. Z pomocą przyszły tu wcześniejsze rejestry z lat 1563, 1573 i 1581. Na podstawie porównań zawartych w informacji z danymi z 1583 r. doszliśmy do wniosku, że jeszcze co najmniej w sześciu osadach z pewnością istniał folwark¹³, a w dwóch było to prawdopodobne¹⁴.

Jeszcze większe problemy stwarza próba ustalenia wielkości folwarku, gdyż rejestry powiatu bydgoskiego w ogóle nie notowały tych danych. Po-

---

ków w Prusach Królewskich pisze M. Biskup. Dla województwa pomorskiego zobacz: B i s k u p, T o m c z a k, dz. cyt., s. 49 i nast.; dla województwa chełmińskiego i malborskiego zobacz: B i s k u p, *Rozmieszczenie własności ziemskiej województwa chełmińskiego i malborskiego w drugiej połowie XVI wieku*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 60(1955), z. 2, s. 23, 30.

¹² Regestr 1583, s. 601.

¹³ Folwarki były w następujących wsiach: w Gądeczcu należący do Jakuba Gądeckiego. W 1583 r. (Regestr 1583, s. 604) jest tylko informacja o 7 łąnach kmiecych, lecz w rejestrze z 1581 r. (s. 678) poborca pisze o folwarku; w Mamlicach należący do Stanisława Latalskiego. Informują o nim rejestry z 1563 r. (s. 31) i z 1573 r. (s. 761); w Jordanowie Polanowskiego [Andrzeja?], o którym to mówi regestr z 1581 r. (s. 683); w Żółwinie – własność Stanisława Witosławskiego. W 1581 r. jest tu informacja o folwarku (Regestr 1581, s. 684), zaś w 1583 r. źródło informuje jedynie o podatku płaconym od 2 zagrodników (Regestr 1583, s. 611); w Myśliczynie należący do Mikołaja Trzebieńskiego. Wiadomości o nim zawiera regestr z 1573 r. (s. 757), a w 1583 r. jest tylko informacja o 3 zagrodnikach (Regestr 1583, s. 605); w Trzebieiniu będący własnością również Mikołaja Trzebieńskiego. Wspomina go regestr z 1563 r. (s. 25). W 1583 r. był tu odprowadzany podatek od 5 zagrodników (Regestr 1583, s. 604).

¹⁴ O prawdopodobieństwie istnienia folwarku można mówić we wsi Smogoszewo (własność Stanisława Latalskiego). Wprawdzie źródła wprost nie informują tu o gospodarstwie szlacheckim, lecz obserwując źródła zauważamy wyraźne różnice w liczbie łąnów. Otóż regestr z 1563 r. mówi o 30 kmiecicach mających po pół łąna. Daje to razem 15 łąnów. Kolejne zaś rejestry wspominają tylko o 7 (Regestr 1573, s. 760) lub 6,5 łąna (Regestr 1583, s. 608). Może być zatem, że między 1563, a 1573 r. utworzono tu folwark na brakujących w tym drugim rejestrze 8 łąnach.

Nieco inaczej rzecz się ma w wypadku osady w Miedźnie w parafii Fordon. Wojciech Gądecki płacił tu w 1583 r. podatek od 3 zagrodników. Źródło nie podało jednak żadnych danych dotyczących wielkości areалу uprawnego (Regestr 1583, s. 606). Podobnie w 1581 r. (Regestr 1581, s. 680). W rejestrze z 1573 r. mamy informację o 2 zagrodnikach (s. 756). Być może zatem i tu był folwark szlachecki.

równując jednak informacje dotyczące wielkości wsi z wymienionych rejestrow, można pokusić się o próbę określenia wielkości osobistego majątku szlacheckiego w badanym powiecie. Dla przykładu: w Gądeczcu Jakub Gąddecki miał z pewnością folwark (zobacz przypis 13). Chcąc ustalić jego wielkość przeanalizujmy wszystkie dostępne nam rejestry. Okazuje się, że źródło z 1563 r. podaje areał uprawny należący do tej wsi i wynoszący 24 łany¹⁵. Dziesięć lat później wieś ta miała łącznie 23 łany, z czego dziewięć kmiących należało do rzeczonoego Jakuba, z dziesiątego zaś – pustego – nie płacił on podatku¹⁶. Kolejny rejestr z 1581 r. informuje już o siedmiu łanach kmiących należących do Jakuba i o jednym pustym *pro predio collitur*¹⁷. W 1583 r. Gąddecki płacił podatek już tylko od siedmiu łanów, czterech zagrodników, dwóch komorników i jednego rybaka. Brak tu już informacji o folwarku¹⁸. Porównując te dane możemy sądzić, że folwark, który niewątpliwie istniał w Gądeczcu, obejmował około 3-4 łany.

Stosując podobną metodę, ustaliliśmy hipotetyczne wielkości folwarków będących własnością innych posesorów. I tak: folwark Stanisława Latalskiego w Mamlicach obejmowałby około 1,5 łana¹⁹, Polanowskiego [Andrzeja?]²⁰ w Jordanowie około 2 łany²¹, zaś folwark Mikołaja Trzebieńskiego w Myślęcinku około 4 łany²². W przypadku folwarków w Trzebieniu (własność Mikołaja Trzebieńskiego) oraz Żółwinie (własność Andrzeja Witosławskiego) nie sposób określić wielkość ziemi folwarcznej, gdyż źródła podają tylko liczby zagrodników, nie informując wcale o wielkości tych osad. Podobnie rzecz się ma w przypadku Miedzna (własność Wojciecha Gąddeckiego). Zaś w Smogoszewie, gdyby rzeczywiście istniał tam folwark w 1583 r., miałby on wielkość około 8 łanów (zobacz przypis 14).

Przedstawione wyżej propozycje nie są zapewne ostateczne. Wydaje się też, że liczby te mogą być zaniżone. Nadmienimy jednak, że bardziej szczegó-

¹⁵ Rejestr 1563, s. 24.

¹⁶ Rejestr 1573, s. 756.

¹⁷ Rejestr 1581, s. 678.

¹⁸ Rejestr 1583, s. 604.

¹⁹ Z pewnością było ich więcej, ale stosowana metoda nie pozwala wysuwać dalej idących wniosków. Wielkość ustalono na podstawie następujących rejestrów: Rejestr 1563, s. 31; Rejestr 1573, s. 761; Rejestr 1583, s. 610.

²⁰ Rejestr mówi w tym miejscu o Polanowskim (Rejestr 1581, s. 683), nie podając jego imienia. W tej samej parafii Dźwierzno jest osada Leszcze, w której jeden łan kmiący miał Andrzej Polanowski (Rejestr 1583, s. 609). Innego szlachcica o tym nazwisku nie spotkaliśmy już w źródle, a zatem przyjęliśmy, że w Jordanowie właścicielem był również Andrzej.

²¹ Rejestr 1563, s. 29; Rejestr 1573, s. 760; Rejestr 1581, s. 683; Rejestr 1583, s. 609.

²² Rejestr 1563 r., s. 26; Rejestr 1573 r., s. 757; Rejestr 1583 r., s. 605.

łowe badania (oparte jednak na nieco szerszej bazie źródłowej) dotyczące kwestii istnienia i wielkości folwarków w powiecie bydgoskim w 2. poł. XVI w., mogłyby sprecyzować wymienione wyżej cyfry. Z uwagi zatem na dużą hipotetyczność uzyskanych wyników pominęliśmy łąny folwarczne w ogólnej analizie areалу uprawnego szlachty powiatu bydgoskiego i ograniczyliśmy się tylko do uchwytnych w rejestrach łąnów kmiecych, bezkmiecych, w mniejszej części łąnów pustych czy spalonych.

Przedstawilibyśmy niepełny obraz szlachty, gdybyśmy nie uwzględnili najbogatszych właścicieli ziemskich. Dodatkowo ustaliliśmy tu liczbę łąnów należących do tych posesorów w powiecie inowrocławskim. Powstała w ten sposób lista gospodarzy szlacheckich, którzy posiadali majątek większy niż 10 łąnów. Przedstawia ich poniższa tabela.

Tab. 4. Najbogatsi właściciele ziemscy powiatu bydgoskiego według rejestru z 1583 r.

Lp.	Właściciel	Łany odnotowane	Łany w powiecie inowrocławskim	Ogółem
1.	Trzebieński Mikołaj	35,0	6,0	41,0
2.	Niemojewski Jakub	±17,0	12,0	29,0
3.	Krotowska [NN.]	27,0	–	27,0
4.	Latański Stanisław	27,0	–	27,0
5.	Sieniński Bartłomiej	23,5	–	23,5
6.	Żaliński Maciej	18,0	–	18,0
7.	Kaczkowska Barbara	5,0	12,5	17,5
8.	Sośnicki Piotr	15,0	–	15,0
9.	Żołędowski Wojciech	15,0	–	15,0
10.	Witosławski Andrzej	14,0	–	14,0
11.	Witosławski Piotr	14,0	–	14,0
12.	Kos Jan	12,0	–	12,0
13.	Witosławski Stanisław	12,0	–	12,0
14.	Gądecki Wojciech	11,0	–	11,0
15.	Gądkowski Piotr	10,5	–	10,5
Razem		256,0	30,5	286,5

Należy zaznaczyć, że wśród wymienionej wyżej szlachty większość posiadała dobra tylko w powiecie bydgoskim. Jedynie trzech posesorów miało majątki również w inowrocławskim, przy czym znaczna część dóbr Barbary Kaczkowskiej leżała w tym właśnie okręgu. Przypomnijmy jednak, że tabela nie obejmuje łąnów folwarcznych, co w wypadku najbogatszych właścicieli mogłoby oznaczać znaczne nawet powiększenie ich areálu uprawnego.

Średnia wielkość majątku w tej kategorii wynosiła ponad 19 łąnów, zaś najzamożniejszy spośród tej grupy miał ich 41. W porównaniu jednak z dany-

mi dla powiatu świeckiego nie było to wiele. Najbogatsi bowiem posiadacze ziemscy w tym powiecie mieli ponad 60 łanów²³, a parę osób przekraczało granicę 30²⁴. Co więcej, nie liczyliśmy tu ich ewentualnych majątków w innych powiatach pruskich. Zatem porównanie dwóch sąsiadujących powiatów, lecz z różnych województw i zarazem prowincji, jest niekorzystne zwłaszcza dla badanego przez nas terenu. Szlachta, nawet najbogatsza, posiadała tu generalnie mniej ziemi uprawnej, niż w powiecie świeckim.

Ogółem wzmiankowaną tu grupę stanowiło, jak wykazuje powyższa tabela, 256 łanów czyli niemal 60% wszystkich analizowanych tu ziem uprawnych należących tylko do 15 właścicieli spośród odnotowanych 85, co wynosi nieco ponad 17% badanej szlachty. Zatem do reszty posesorów w powiecie bydgoskim należało 175 łanów (40%) i średnia na jednego wynosiła wówczas niecałe dwa i pół łana. Podkreślimy jeszcze, że grupa największych posiadaczy ziemskich mogła mieć też dobra w innych województwach, z przyczyn jednak obiektywnych nie odnotowanych w tym artykule.

Na problem wielkości arealu można też spojrzeć od strony liczby należących do poszczególnych najzamożniejszych posesorów wsi lub udziałów we wsiach. Sytuację przedstawia tabela 5.

Tab. 5. Liczba osad i udziałów należących do najzamożniejszych właścicieli ziemskich powiatu bydgoskiego z uwzględnieniem ich dóbr w powiecie inowrocławskim w 1583 r.

Lp.	Właściciel	Powiat bydgoski		Powiat inowrocławski		Ogółem	
		osady	udziały	osady	udziały	osady	udziały
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Latałski Stanisław	5	–	–	–	5	–
2.	Trzebieński Mikołaj	3	1	1	–	4	1
3.	Niemojewski Jakub	1	3	2	–	3	3
4.	Krotowska [NN.]	3	1	–	–	3	1
5.	Kaczkowska Barbara	1	–	2	–	3	–

²³ Najwięcej miał Michał Żelistawski, bo aż 95 łanów. Nieco mniej posiadali Michał Wulkowski (62 łany) i Jan Niemojewski (60 łanów).

²⁴ Od wymienionych wyżej trzech posesjonatów odstawali nieco Adam Walewski (34 łany), Maciej Kos (32 łany), Anna Kostka (31,5 łana) i Anna Dulcka (30 łanów).

1	2	3	4	5	6	7	8
6.	Sieniński Bartłomiej	2	1	–	–	2	1
7.	Żaliński Maciej	2	1	–	–	2	1
8.	Sośnicki Piotr	2	–	–	–	2	–
9.	Witosławski Andrzej	2	–	–	–	2	–
10.	Witosławski Stanisław	2	–	–	–	2	–
11.	Gądecki Wojciech	1	2	–	–	1	2
12.	Żołędowski Wojciech	1	–	–	–	1	–
13.	Gądkowski Piotr	–	2	–	–	–	2
14.	Witosławski Piotr	–	2	–	–	–	2
15.	Kos Jan	–	1	–	–	–	1
Razem		25	14	5	–	30	14

Zwraca tu uwagę osoba Stanisława Latańskiego posiadacza pięciu całych wsi. Być może nie jest to pełny wykaz, a w wypadku liczby łąnów należących do niego należałoby dodać jeszcze nieuchwytnie jednak w rejestrze łąny folwarczne. O jego pozycji może też świadczyć samo źródło, które nazywa go *comitis in Labiszin*. Był on więc chyba także właścicielem tego miasta²⁵.

Podsumowując należy stwierdzić, że powiat bydgoski zamieszkiwała w przeważającej części szlachta kmieca. Najczęściej posiadała ona w wypadku najbogatszych właścicieli kilka osad i udziałów, a w wypadku zaś najmniej zamożnych jedną lub więcej części wsi. Patrząc generalnie na tę grupę można powiedzieć, że była to szlachta kilkułanowa, rzadziej zaś posiadająca kilkanaście czy kilkadziesiąt łąnów. Paru posesorów posiadało też dobra w powiecie inowrocławskim leżącym w tym samym województwie. Zaznaczmy jednak, że z uwagi na zakres zebranego materiału nie ustaliliśmy liczby łąnów należących do omawianej szlachty, a znajdujących się na terenach sąsiednich powiatów, będących już w innych terytorialnie jednostkach administracyjnych (np. województwie kaliskim, pomorskim czy poznańskim). Podkreślmy także, że omawiana szlachta nie była tak zasobna w ziemię, jak ta zamieszkująca sąsiadujący od północy powiat świecki, znajdujący się już w województwie pomorskim.

Poza tym obraz społeczeństwa szlacheckiego powiatu bydgoskiego uzupełniała mniej liczna, drobna szlachta bezkmieca, nie stanowiąca jednak zbyt wielkiego odsetka wśród badanych posesjonatów szlacheckich, a posiadająca najczęściej gospodarstwa nie przekraczające liczby dwóch łąnów.

²⁵ Regestr 1583, s. 608.

Inny problem stanowiła kwestia folwarków szlacheckich. Propozycja rozwiązania tego zagadnienia w tym artykule nie jest zapewne wystarczająca. Co więcej, dalsze i bardziej szczegółowe badania mogą uściślić nie tylko liczbę łań folwarcznych, ale też poszerzyć i częściowo zweryfikować dane dotyczące przede wszystkim wielkości areалу uprawnego najbogatszej szlachty powiatu bydgoskiego w 2. poł. XVI w.

ANEKS

Rody szlacheckie powiatu bydgoskiego według liczby łań przypadających na jednego właściciela

Lp.	Ród	Liczba członków	Liczba łań				Razem	Liczba łań na 1 właściciela
			kmiece	bezkmiece	puste	spalone		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Trzebieńscy	1	33,0	–	2,0	–	35,0	35,0
2.	Latałscy	1	27,0	–	–	–	27,0	27,0
3.	Krotowscy	1	26,0	–	1,0	–	27,0	27,0
4.	Sienińscy	1	22,0	–	1,5	–	23,5	23,5
5.	Żalińscy	1	18,0	–	–	–	18,0	18,0
6.	Żołędowscy	1	11,0	–	3,0	1,0	15,0	18,0
7.	Niemojewscy	1	17,0*	–	–	–	17,0	17,0
8.	Sośniccy	1	14,0	–	1,0	–	15,0	15,0
9.	Witośławscy	1	41,0	–	–	–	41,0	13,7
10.	Żernicy	1	8,5	–	–	–	8,5	12,5
11.	Kosowie	3	12,0	–	–	–	12,0	12,0
12.	Gądkowscy	1	10,5	–	–	–	10,5	10,5
13.	Kołudzy	1	3,0	6,0	–	–	9,0	9,0
14.	Gądeccy	1	24,0	–	–	–	24,0	8,0
15.	Moszczyńscy	1	6,0	–	–	–	6,0	6,0
16.	Regulscy	3	5,0	–	1,0	–	6,0	6,0
17.	Rudniccy	1	17,0	–	–	–	17,0	5,7
18.	Siedleccy	1	11,0	–	–	–	11,0	5,5
19.	Kaczkowscy	3	5,0	–	–	–	5,0	5,0
20.	Samostrzelscy	2	4,75	–	–	–	4,75	4,75
21.	Strzeleccy	1	13,0	–	–	–	13,0	4,3
22.	Mirczyńscy	1	3,5	–	–	–	3,5	3,5
23.	Gogolińscy	3	13,0	–	–	–	13,0	3,25
24.	Dziekczyńscy	1	2,5	–	0,5	–	3,0	3,0
25.	Mierzwińscy	4	3,0	–	–	–	3,0	3,0
26.	Mruczyńscy	1	3,0	–	–	–	3,0	3,0
27.	Polanowscy	1	1,0	–	–	–	3,0	3,0
28.	Wałdowscy	1	3,0	–	–	–	3,0	3,0
29.	Wildowie	1	3,0	–	–	–	3,0	3,0
30.	Żelechnicy	1	3,0	–	–	–	3,0	3,0

1	2	3	4	5	6	7	8	9
31.	Pławińscy	1	2,5	–	–	–	2,5	2,5
32.	Derpowscy	1	–	–	–	2,0	2,0	2,0
33.	Jastrzębscy	1	2,0	–	–	–	2,0	2,0
34.	Myślęccy	1	–	2,0	–	–	2,0	2,0
35.	Sierscy	1	2,0	–	–	–	2,0	2,0
36.	Grabińscy	1	–	1,5	–	–	1,5	1,5
37.	Siczyńscy	1	–	1,5	–	–	1,5	1,5
38.	Trlescy	1	–	1,5	–	–	1,5	1,5
39.	Wojnowscy	1	–	1,5	–	–	1,5	1,5
40.	Lescy	3	2,0	2,0	–	–	4,0	1,3
41.	Piszczyńscy	4	–	5,0	–	–	5,0	1,25
42.	Kruszyńscy	3	–	4,0	–	–	4,0	1,2
43.	Raczewscy	2	1,0	1,5	–	–	2,5	1,25
44.	Chmielewscy	1	–	1,0	–	–	1,0	1,0
45.	Dąbrowscy	1	1,0	–	–	–	1,0	1,0
46.	Mochelscy	1	1,0	–	–	–	1,0	1,0
47.	Pieczewscy	1	–	1,0	–	–	1,0	1,0
48.	Poczałkowscy	2	1,0	1,0	–	–	2,0	1,0
49.	Popowscy	2	2,0	–	–	–	2,0	1,0
50.	Przyłubscy	3	–	3,0	–	–	3,0	1,0
51.	Gniewkowscy	2	–	1,5	–	–	1,5	0,75
52.	Osieccy	1	0,75	–	–	–	0,75	0,75
53.	Rzeszkowscy	1	–	0,75	–	–	0,75	0,75
54.	Witkowscy	1	–	0,75	–	–	0,75	0,75
55.	Dobrogojscy	2	–	1,25	–	–	1,25	0,63
56.	Janowscy	1	–	0,5	–	–	0,5	0,5
57.	Tulibowscy	1	0,5	–	–	–	0,5	0,5
58.	Drągowie	4	–	1,75	–	–	1,75	0,43
Razem		87	379,5	38,5	10,0	3,0	431,0	5,0

* – liczba domniemana, podobnie typ łańców.

THE ARABLE AREA BELONGING TO THE NOBILITY
OF THE BYDGOSZCZ ADMINISTRATIVE UNIT
ON THE BASIS OF THE RECRUITMENT REGISTER OF 1583

S u m m a r y

The paper is about the arable area belonging to the nobility of the Bydgoszcz administrative unit on the basis of the recruitment register of 1583. This unit was part of the Inowrocław voivodship and embraced the territories lying near the royal town of Bydgoszcz. The territory in question was inhabited mostly by the serfs' nobility owing from a couple of settlements to one village or only its part (89 per cent of the arable acreage in the unit but only 56.5 per cent owners). Generally speaking, one may say that this nobility having several fields was rarely in possession of a dozen or so or a few dozen fields. They were not so rich in land as the owner living in the Świeck unit (within the Royal Prussia borders). The arable area which

belonged to the nobility who possessed the unsettled lands was considerably smaller. Despite that they constituted a clear percentage of the nobility (over 34 per cent of owners), as a rule they possessed farms which did not extend two fields. As a result, it amounted to barely 7 per cent of the registered arable area. Some part of the nobility possessed both the serfs' and nonserfs' fields. They were, however, not numerous (somewhat more than 9 per cent of owners and 4 per cent of the total number of the registered fields). Another problem which has not been completely settled was the question of the farms belonging to the nobility. Certainly there were such within the Bydgoszcz unit. The attempts, however, that have been made in the paper to estimate their size are insufficient and call for more detailed research.

Translated by Jan Kłos